

AVTORJI IN KNJIGE

Ciril
Zlobec

Kmeclovi Slovenski eseji

Matjaž Kmecl očitno sodi med tiste avtorje, ki že z naslovom in ureditvijo knjige napotujejo bralca k »pravilnemu« branju ali pa ga vsaj z diskretnim namigom opozarjajo, če že ne na bistvo, ki je vendarle prikrivana, a dostopna nagrada zvestim in radovednim, pa vsaj na nekatere značilnosti svojega pisanja. Skratka: Kmecl se ne spreneveda, da piše kar tako, zaradi pisanja samega, iz čiste milosti

božje, iz golega estetskega vzgiba ali nezainteresirane izpovedne nuje, obratno: sporočilna ambicija je v njegovih *Slovenskih esejih* nedvoumna. Prav v tej sporočilnosti je temeljni namen tega pisanja. Ob lastni zavesti seveda, da mu je ta literarna zvrst, esej, nadvse primerna oblika komunikacije z javnostjo in da si skozi njo tudi sam privoščiči dovolj možnosti za najrazličnejše vidike samospraševanja, ki pa je zmerom, tudi v najintimnejših legah, dialoške narave.

Pa vrnimo se k naslovu: *Slovenski eseji ali postna premišljevanja*. Če je ob prvem delu naslova povsem jasno, da bo beseda tekla o naši nacionalni problematiki, o slovenstvu, vzbuja njegov drugi del vrsto bibličnih in literarnozgodovinskih asociacij (meni na pridige Janeza Svetokriškega, vendar ne kot vzorec, temveč kot posebnost v slovenski literaturi), sam prilastek *postna* daje premišljevanjem globino in razsežnost duhovnosti z neprikrito ironijo, ki napoveduje askezo, a vemo iz prvega dela naslova, ker gre za slovenstvo, da bo predmet pisateljevih razmišljanj naša prav krvava ali vsaj blatno zemeljska vsakdanost. Gre pa tudi za ironijo, ki je – že v naslovu – neke vrste obramba pred bralcem, češ: v postnem času se duh zaradi nekakšne odsotnosti telesa nekam nevarno stanjša in čudno priostri v svarilno opozorilo, pred katerim pa bodite, bralci, kritični, jemljite ga z rezervo, samo toliko, kolikor vas res prepriča ali mu pritrjuje vaša lastna izkušnja.

Tudi avtorjeva odločitev, da napiše ali odbere natančno štirinajst esejev, bolj poudarja kot skriva posebno simboliko: štirinajst postaj slovenskega nacionalnega križevega pota! In ko bralec knjigo odloži, ga ne bo mučil noben dvom več: slovensko samouresničevanje je bilo, je in ostaja neke posebne vrste križev pot, viden in razumljiv samo nam, za druge, z drugačno nacionalno usodo, najbrž predvsem čudaško obnašanje, čudna zmes veličastja in ponižnosti, nekaj, kar je celo nam samim ves čas na robu misterija, čeprav smo bili zmerom na moč zavezani vsemu konkretnemu. Simbolika se nadaljuje tudi v naslovih posameznih esejev, vsi, razen zadnjega, sklepnega, »posvetilnega«, kot ga imenuje avtor, se začenjajo z značilnim predlogom »o« (*O slovenski liričnosti, O slovenskem humorju in osvobojenih ozemljih, O kulturnikih, politikih in bastardih* itd.), s čimer avtor, hote ali nehote, aludira na svetopisemsko priliko, na zgodbo, ki na

videz teče zelo preprosto, vendar v tej preprostosti skriva (za tiste, ki znajo brati) tudi svoj obvezni modri nauk. Gre torej, in o tem ni nobenega dvoma, za inteligentnega, izobrazenega avtorja, ki ve, kolikšnega pomena je zlasti pri sporočilnih ambicijah oblika, način pripovedi. Kmecl obvladuje izbrano zvrst in upošteva njeno notranjo kompozicijo. Najbrž ni naključje, da je po poklicu in praksi literarni zgodovinar in literarni teoretik (tudi univerzitetni profesor), dramski pisec in ob vsem tem tudi, kar je za Slovence še posebej kočljiva pozicija, kulturniški politik. Prav med pisanjem teh esejev je bil, če naj se izrazim po starem, slovenski kulturni minister in je še zdaj z eno nogo v bližini politike. Vse te izkušnje, ki so hkrati tudi posebne sposobnosti, so dale svoj pečat tudi pričujočim esejem.

Prehobil sem z avtorjem vseh teh štirinajst postaj slovenskega nacionalnega križevga pota: z užitkom sem hitel od postaje do postaje, kajti branje kot branje je v tej knjigi res užitek, hkrati pa sem se z avtorjem, kot izmučeni Nazarenc, opotekal od postaje do postaje, kajti podoba, ki jo pisatelj razgrinja o Slovencih, je vse prej kot prizanesljiva, odkriva nam vse naše telesne rane in duševne travme, biča nas in tepe in tudi sebi ne prizanaša prav zato, ker je Slovenec in je usoda njegovega naroda tudi njegova intimna usoda. Priznam: zlepa še nisem s tolikšno živjetostjo prebiral kake knjige, ki bi bila napisana, glede na avtorjevo doživetje, tako »od znotraj navzven«, hkrati pa s tolikšno razvidnostjo »od zunaj navznoter«, kot so pričujoči Slovenski eseji Matjaža Kmecla.

Eseji? Prav gotovo. Vendar je treba takoj pripisati: kdor se je že kdaj razočaral nad »sodobnim« esejem, v katerem se na vse pretege in brez sramežljivosti razkazuje gola filozofska ali teoretska misel, bo pri Kmeclu spet odkril pravi klasični esej, ki ga v literaturi poznamo kot umetniško zvrst. Kmecl posreduje svoja razmišljanja praviloma skozi pripoved, pred nas natrese zgodbo na prvi pogled o čisto preprostih stvareh ali o zapletenih zadevah v docela razvidni obliki, največkrat o človeških nraveh, pogosto na prav pitoresken, anekdotičen način, vendar se ob takšni pripovedi ne naslaja, ne razteguje je, jemlje jo resnično le kot »priliko«, kot primer, kot zgled, včasih se mu zapiše prava moraliteta, kar pomeni, da s pripovedjo ne zamegljuje misli, ampak jo samo ilustrira, daje ji samo življenjski okvir, ozadje in glas. Prav zaradi te in takšne zgodbenosti v teh esejih je Kmeclu tudi na ravni sporočilnosti tuj sleherni intelektualni konstrukt: sleherni misel raste iz čisto konkretne, z zgodbo eksplicirane izkušnje, praviloma osebne, redkeje iz kronistične ali zgodovinske vednosti, ali pa jo – kadar je osamosvojena misel primaren vzgib navdiha – oživi dogodek, zgodba, anekdota, najpogosteje spet iz osebne izkušnje. Tako se objektivizirana problematika in avtobiografičnost na najrazličnejših ravneh neprestano prepletata.

Bolj kot o slovenskem nacionalnem vprašanju nasploh, ideji ali ideologiji, zgodovinskem spominu ali konkretni kolektivni izkušnji upodablja galerijo individualnih in pogosto dokumentiranih človeških usod, ki so šele v svoji končni vsoti, kot pogled iz ustrezne razdalje na mozaik, resnična in prepričljiva podoba naroda. Knjiga je neke vrste zbirka zgodb o znanih ali neznanih, pa vendarle zanimivih, pogosto že kar tipičnih Slovencih, ki so vsak zase morda celo posebneži, a kot celota vendarle razpoznavna človeška skupnost, narod, ki mu pripadamo, pa ne samo pripadamo, mi sami smo po svoji volji in usojenosti ta narod.

Kmeclovi Slovenci nismo idealizirani simboli eksistencialne ključboval-

nosti slovenstva skozi zgodovino v težave in stisko našega časa. Tudi nismo, kot bi morda pričakovali, hrepenenjski zanos svojih neuresničenih in neuresničljivih ambicij, nasprotno: strašno zemeljski smo, agresivni in ponižni, oholi in skromni, lačni in siti življenja, domiselni in topoumni, požrtvovalni in sebični, darežljivi in egoistični, zamerljivi in odpuščajoci, povsod enaki, tako v matici kot v zamejstvu in na vseh kontinentih, kamor je seglo slovensko izseljenstvo. In vendar ima Kmecl svoje grešne Slovence neskončno rad, prav zato, ker so grešni, ker so skozinškoz ljudje. Rekli smo: njegovi Slovenski eseji so skomponirani kot križev pot: sleherna naša izkušnja je predvsem preizkušnja, tudi najbolj ozaveščena in inteligentna volja po moči se spogleduje z mazohizmom v porazu (imenitna portretna študija o Dušanu Pirjevcu Ahacu in ob njem, kot kontrapunkt, skica o Antonu Slodnjaku). Odlično in zdaj, ko je napisano, se zdi, da nepogrešljivo dopolnilo sociološki študiji Leva Milčinskega je Kmeclovo razmišljanje *O slovenskem samoubijanju*, o samomarih znanih in zelo znanih ljudi, tudi pod kraticami zlahka odkrijemo znane osebnosti našega časa, ki so se odločile za ta korak v prazno. Pisatelj je v poskusu, da bi razumel njihovo poslednjo odločitev, poln zgroženosti in spoštovanja, svojevrstnega razumevanja in celo ljubezni do vseh, ki jim je, kot ugotavlja, preobilje duha strlo telo. Kmecla v tem primeru ne zanimajo socialna ali družbena ozadja, tudi morebitne nepojasnjene erotične stiske ne, pač pa ga, prav z mislijo na slovenske samomorilce intelektualce, vsega prevzema in pretresa nedojemljivost življenja kot naše največje skrivnosti, življenja, ki je zanosno in tragično enkratno, »samkratno«, kot pravi avtor, hkrati pa neiztrgljiv del neke celote, skupnosti, v našem primeru slovenskega občestva.

Rekli smo, da je Kmecl v literarni zgodovini in literarni teoriji doma, da je strokovnjak na tem področju, kar ga naravnost izziva, da se preizkuša v številnih slogovnih možnostih. Domala vsak esej je zastavljen drugače, prav po pristopu k obravnavanemu predmetu se loči od drugih, vzemimo na primer tistega z najdaljšim naslovom, *O izkušnji s Slovenskim biografskim leksikonom ali kakšna surova stvar je tudi narod*. »Navdih« za to razmišljanje dobi pisatelj ob nezatni, na videz povsem rutinski strokovni zadolžitvi, ko naj bi za Slovenski biografski leksikon napisal med drugim tudi krajši članek, razširjeno geslo, o Aljoši Tomazinu. »Tomazin, Tomazin, kdo pa je to?« se najprej vpraša, potem pa ga pot zapelje skozi pravi labirint naše politične, socialne, gospodarske in kulturne zgodovine, na tej poti odkriva ali pa v nov smisel povezuje nenavadne usode slovenskih velikih mož in žena naše preteklosti, njihove intimne, družinske in rodbinske zveze, ki se nam s tega zornega kota zdijo prav nevsakdanje, nemalokrat smešne, skoraj praviloma pa takšne, da se nam obravnavane znane osebnosti prikažejo skoznje v čisto drugačni luči, kot smo jih spoznavali v šolskih klopeh in so take tudi ostale v naši nacionalni zavesti. Galerija čudaških usod, si mislimo, ko opazujemo to razstavo neznanih podrobnosti o znanih ljudeh, saj je zanimivo, si pravimo in postajamo skoraj nervozni, ker čutimo, da nas pisatelj hoče pripeljati nekam drugam. Na to nas celo opozarja njegovo vztrajanje pri nepredvidljivosti človeških usod, pri banalnih, abotnih in tudi nečednih ozadjih, pred katerimi pa so se dogajale čisto normalne stvari in je vidna stran dogajanja pisala nadvse ugledne biografije. Z dokaj dolgo, na prvi pogled s kompozicijske plati skoraj predolgo ekspozicijo nas avtor preseneti z obratom, ki je prav toliko nepričakovan kot logičen: ko nas je

do kraja prepričal, da se v življenju (in zgodovini) resnično dogaja prav vse, tudi najbolj nečedne in strašne stvari, prav zato, ker je to temeljni zakon življenja, razgrne pred nami kot enega nerazumljivih absurdov naše zgodovine in narodnega značaja, pokol 12.000 belogardistov na Rogu takoj po osvoboditvi. Vsi vemo, koliko ta slovenska nacionalna travma buri in deli slovenske duhove že nekaj let, vendar se polemika ob njej ne premakne z nepremagljive dileme: pravična kazen za izdajstvo – žrtve, ki so se skozi smrt odkupile in očistile. Sklepna beseda v tem eseju, ki ga avtor začenja in potem razpreda tako lahkotno, pogosto humorno, ob »brskanju« po gradivu za leksikonsko geslo, je pravo antologijsko razmišljanje, prežarjeno z nekakšno zgodovinsko etiko, ki odmerja času vso njegovo razsojevalno pravičniško moč in nas poskuša, prav v imenu te zgodovinske etike in z vero v ozdravljajočo moč časa, detravmatizirati, kar pomeni, da skuša usmeriti naš pogled tudi v prihodnost, ki nas ne vabi s posebno obetavnimi napovedmi in znamenji. Takšnale je ta Kmeclova sklepna beseda:

»To gotovo niso lahke stvari in se, če jih je kupoma, na tisoče hkrati, bridko in globoko zajedo v skupnost, v narod. Ni jih mogoče premolčati, kdo bo mladim čez tri, štiri desetletja dovolj jasno in prepričljivo razložil, zakaj? Zaman bodo razlage o kočljivem zgodovinskopolitičnem položaju, o napetosti med zavezniki, o hazardu za Koroško, o nemajhnih črnih enotah, ki so se po nemški vdaji še dolgo nevarno in napadalno potikale po slovenskih gozdovih, iskale možnosti in priložnosti za nadaljevanje krvave morije, o nevarnosti koncentracije 12.000 mož, ki so na vlake, s katerimi so jih vračali, pisali bojevita vojna gesla? – Dokler živi čustveni spomin, podložen z bolečino, četudi z njenimi zadnjimi ostanki, ne uredi nobena razlaga ničesar. Sleherno pojasnilo obtiči ob zidu preprostega vprašanja: Zakaj 12.000 ljudi? – Ko pa čas polagoma iz človeških lupin poseša grenkobo, maščevalnost, žalost, vsa očitanja in sovraštva, vse žive vezi, se pogled izjasni v osupljivo panoramo: pokaže se, da gre za zgodovinsko epizodo, kakršni v svojem razvoju ni ušel noben evropski narod – prikaže se slovenska šentjernejska noč, nenaden izbruh komajda razložljive sle po moči nad življenjem in smrtjo, globokega, temnega nagona, nekakšne blodne in pijane strasti, ki izbruhne v vsaki skupnosti mogoče na tisočletje enkrat, nerazsodno, nerazumno, nerazložljivo. Nihče se je potem nikoli več rad ne spominja, odrivajo jo v pozabo enako nagonsko in vztrajno, kot hkrati še kar naprej pravičniško zgroženo kličejo k razlagi, ker prav nihče ne more verjeti, da se je res zgodilo – še tisti ne, ki so bili zraven – zdi se jim kot mora, za katero nikoli ne veš, ali je resnica ali nemara sen. Preprosto, prišlo je in se zgodilo, vse razlage so pomožne.

Ta ali oni bo zavpil in dvignil prst, da je takšnole razmišljanje cinizem, toda ni, je postno razmišljanje o grehu in vstajenju: kajti tudi to je narod. Ni naroda, ki bi obstajal samo v dobrem. Kdor je bil takrat zraven, prenaša skozi vse življenje do zadnjega praga smrti tako in tako vest in znano je, da pri podobnih rečeh ni hujše kazni kot ostati živ. Očitajo ti drugi, preganjaš se sam – ne veš do konca, ali si bil krivda sama ali njeno orodje. Je pa znamenje moči in življenja pogum pred smrtjo, ko gre za življenje; da ni le počepanje in bežanje, da je ukrepanje, četudi napačno in katastrofalno.

Od blizu boli; iz zelo velike razdalje, do koder se bolečina ne čuti, pa je skoraj lep občutek ta nesnažnost, strastnost in krvavost naroda, ki sicer kar naprej oznanja lastno slabokrvnost, bledičnost, jamravost in nemoč.«

Zavedam se: nedopustno dolg citat v tako kratki spremni besedi, navedel sem ga predvsem zato, ker ga lahko imamo za vzorec Kmeclovega esejističnega pisanja, saj zajema domala prav vse njegove značilne lastnosti, ki so hkrati tudi odlika dobrega eseja sploh: veliko znanje, nedvoumen avtorjev odnos do obravnavane tematike, ustrezna aktualizacija snovi, izrazito estetski odnos celo v tistih plasteh, v katerih bi si avtor lahko privoščil golo misel, golo filozofsko, sociološko ali moralno eksplikacijo lastnega stališča. Kmecl je zmerom »ves v stvari«, ki jo razčlenjuje, je v nekem smislu »antislovenski«, če za tipično slovensko jemljemo svoje nenehno oznanjanje »lastne slabokrvnosti, bleđičnosti, jamravosti in nemoči«. Avtor Slovenskih esejev ali postnih premišljevanj je, preprosto povedano, za kar najbolj aktivno slovenstvo. Pa ne samo zato, ker bi ga bilo strah nasprotnih nagnjenj v naši individualni in narodni naravi, temveč vsaj enako tudi zato, ker je trdno prepričan, ker iz zgodovine in opazovanja vsakdanjega življenja ugotavlja, da obstaja tudi dejavna, aktivna plat slovenstva, le da jo nekako tlačimo v podzavest, kot bi se je sramovali, čeprav nas prav te zatajevane in zatajene lastnosti in značajske poteze še najbolj ohranjajo pri narodnem življenju in nam bodo pomagale tudi v še hujših stiskah častno preživeti.

Kmeclovi *Slovenski eseji* prihajajo med bralce v trenutku, ko nepretrgoma in domala na vseh ravneh in v vseh okoljih razpravljamo o svoji samobitnosti, razpravljamo tudi nervozno in defetistično, mazohistično razkrivamo in si izmišljamo vseh vrst pohabe, ki da hromijo in življenjsko ogrožajo naš narod in družbo, kot da samo čakamo, kdaj bo kdo, poklican ali ne, udaril plat zvona ob usodni dvanajsti uri ali morda že kakšno minuto čez. Kmecl nas bi rad obvaroval pred vsakršnim defetizmom, vendar nam ne ponuja sanjskih prividov slovenstva, nasprotno: prepričan je, da so nas s to narodno obrtjo dovolj utrudili že drugi, da smo že tako in tako, v sleherni stiski, pregloboko zamaknjeni v to, kar bi radi bili, in da se pri tem vse manj poznamo v tistem, kar v resnici smo. Ti eseji so zagnan poskus naše nacionalne streznitve, da bi polneje in s kar najmanj obremenjenosti živeli predvsem svojo sedanost in nas ne bi v njej hromile travme iz preteklosti in strah pred prihodnostjo.

V nečem pa je Kmecl, kljub temu da plava proti toku naše prevladujoče življenjske filozofije, vendarle ostal zvest slovenski literarni tradiciji, tudi tradiciji slovenskega eseja: zelo pogosto je predmet njegovega razmišljanja smrt, čeprav najmanj pogosto kot nerazrešljiv misterij, ki nas plaši in vznemirja in hkrati določa mero vsemu živemu. Slehernemu posamezniku in vsakemu narodu. Tudi narodu. V eseju *O smrti* se podobno kot Vidmar v *Plesu smrti* ukvarja celo z lastno izkušnjo, z lastno psiho na samem pragu smrti, med hudo boleznijo. Prav ta razsežnost, misel o smrti, je namreč za slehernega avtorja velika preizkušnja. Dokler o smrti razmišljamo na ravni splošnega, kot o misteriju življenja in človeka, se težko ognemo nevarnosti paberkovanja po tujih vrtovih, samo kdor je res kdaj začutil dih lastne smrti na svojem vratu, kdor se je že kopal v njenem znoju in jo v vročici in blodnjah iskal ali bežal pred njo po zapušenih, belih planjavah nestvarnega sveta, nam jo predstavi doživljajsko, predvsem doživljajsko. Smrt v Kmeclovih esejih se nam kaže v slutnji njenega prihoda, v razpoznavnih znamenjih njenega približevanja človeku, v naglo spremenjeni duševnosti, ki se vdano ali z odporom pripravlja nanjo, skratka: pri Kmeclu je smrt osebna izkušnja

človeka pred njenimi zadnjimi vrati, ki se lahko nenadoma odpro, kot se je pred njimi vseh osem drugih, da moraš za zmerom skozi . . . Nekaj iz bližine smrti so tudi nekatera druga stanja človeka in naroda, ki se jih Kmecl v svojih esejih pogosto dotika: samota, oddaljenost od življenjskega jedra, utrujenost, minljivost. V vsakem primeru gre za stanja in položaje, ki terjajo tenkočuten pisateljski pristop. V knjigi Slovenskih esejev so opazen lirski kontrapunkt sicer zelo zemeljski problematiki, s katero se spopada vsakdo, ki kakorkoli razmišlja in piše o slovenski samobitnosti v zgodovini in danes.

Bili bi krivični do avtorja, če ob tej knjigi ne bi omenili vsaj še neke posebnosti njegovega pisanja: njegove tesne povezanosti z naravo, zlasti z gorami, pri čemer je estetskost v opisu še posebej razvidna, hkrati pa je takšno, »razpoložensko očiščeno« ozračje nadvse primeren okvir za »postna razmišljanja«, pa čeprav o vznemirljivi problematiki slovenstva.

Še ena izkušnja se mi zdi posebej izvirna, po svoji razširjenosti in zakorenjenosti v naši zavesti zelo tipična, kot namig ali psovka navzoča domala v sleherni naši polemiki, vendar se zdaj Kmecl, vsaj kolikor mi je znano, prvi z njo ukvarja: gre za zgodovinski in praktični, torej predvsem današnji odnos med kulturo in politiko na Slovenskem, vendar ne na ravni nenehno ponavljajoče se konfrontacije med obema sferama, ampak spet v okviru osebne izkušnje. Kmecl je povsem konkreten: v današnjih slovenskih kulturnopolitičnih in nacionalnih razmerah skuša brezobzirno jasno fiksirati socialni in moralni položaj slovenskega humanističnega intelektualca, pisatelja, ki opravlja – ne glede na to, kako jo opravlja – kakršnokoli politično funkcijo (esej *O kulturnikih, politikih in bastardih*). Avtor se spopriema z enim najbolj trdovratnih predsodkov v naši kolektivni zavesti, ki je z zgodovinskega vidika vsaj razumljiv, če že ne opravičljiv, danes pa prav gotovo absurden, vsaj v tej svoji klasični, tradicionalni pojavnosti: še tako slab politik je za slovenskega kulturnika bolj sprejemljiv in moralno manj problematičen kot najboljši kulturnik v politiki. Bridka (ne samo) osebna izkušnja in nevarno tanek led v naših prizadevanjih za nacionalno samobitnost in državnostno suverenost. Toda taki smo, bi rekel Kmecl, in samo takšni si določamo pota in način življenja.

Kmeclova »postna premišljevanja« so ne samo izjemno lucidna analiza položaja in stanja slovenskega naroda in družbe, temveč tudi sugestivna spodbuda, da tudi bralec sam, predvsem na osnovi lastne izkušnje, razmišlja o slovenstvu in da ga ugleda v njegovi najbolj objektivni podobi. Ko sanja, naj ve, da sanja; ko preklinja, naj pogumno, a tudi kritično izbira in odbira predmet ali človeka za svojo kletev; ko upa, naj oceni vrednost svojega upanja, in ko obupuje, naj za to ne krivi vsega svojega naroda. Pa tudi: ne sramujmo se temnih nagonov in strasti, kajti brezkrvno življenje ni življenje. Ne individualno ne narodno.

Rekli smo, da je marsikateri Kmeclov esej po načinu pisanja podoben svetopisemskim prilikam: skritih ali jasno izraženih naukov v tej knjigi ne gre iskati, saj je njen avtor pogosto prav izzivalno pohujšljiv, je pa po njej posejana marsikatera modrost, ki ji kaže prisluhniti, čeprav smo Slovenci že po naravi vsi najbolj pametni . . .